

"Her" Filminde "Benlik Tabusu" nun Yıkımı ve Etik Bir İmkân Olarak Satori

Sarper BÜTEV*

Öz

Bu çalışmada, yapay zekâli bir işletim sistemi olan Samantha ile aşk yaşayan Theodore'un bu ilişki sonucunda yaşadığı duygusal ve zihinsel dönüşümü konu alan "Her" (Spike Jonze, 2013) incelenmektedir. Çalışmada filmin felsefi referansının, düşünür Alan Watts'ın Taoculuk ve Zen düşüncesinden hareketle geliştirdiği ego psikolojisi eleştirisi olduğu ileri sürülmektedir. Zira, filmin 98. dakikasında Samantha, Theodore'u fikirlerinden çok etkilendiğini söylediği Alan Watts adlı hiper zekâli bir işletim sistemiyle tanışır. Alan Watts, Zen düşüncesinin ve Taoculuğun Batı'da tanınmasına büyük katkılarda bulunmuş bir akademisyen ve düşünürdür. Dolayısıyla çalışmada, Watts'ın görüşlerinden hareketle "Her"ün etik düşüncesinin ortaya koyulması amaçlanmış ve ilgili literatür taranarak, yöntem olarak felsefi eleştiri kullanılmıştır. Zen düşüncesine koştur olarak düşünür Watts, dünya ve yaşamın günlük düşünme alışkanlıklarının ötesine geçerek yeni bir bakış açısıyla görülebilmesi için evren ve diğer insanlardan ayrı, özerk varlıklar olduğumuza duyulan ego merkezli inançtan kurtulmamız gerektiğini öne sürmektedir. "Her"de öncelikle Samantha, sonrasında da Theodore, tam da Watts'un ileri sürdüğü gibi bir dönüşüm yaşarlar. Böylelikle Theodore, egosunun kabuğunu kırarak evrendeki bütünlüğü görmeye başlar. "Her"ün sonunda Zen düşüncesinde 'satori' adı verilen durum, yaşamı yeni baştan kurmanın ve yeniden düzenlemenin etik imkânı olarak belirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zen, Taoculuk, Satori, Melankoli, Benlik Tabusu, Yapay Zekâ, Kuantum

* Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, sarperbutev@gmail.com

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 10.04.2021

Kabul Tarihi: 24.05.2021

ORCID ID: 0000-0002-8477-7591 DOI: 10.37679/trta.912951

"Ego Taboo" Destruction and Satori as an Ethical Possibility in "Her"

Sarper BÜTEV

Abstract

This study examines "Her" (Spike Jonze, 2013), which is about the emotional and mental transformation of Theodore, who has a love affair with an artificial intelligence operating system Samantha, experienced as a result of this relationship. The study claims that the ego psychology criticism developed by the thinker Alan Watts based on Taoism and Zen thought is the philosophical reference of the film. Because Samantha introduces Theodore to a hyper-smart operating system called Alan Watts in the 98th minute of the film and she says she was very impressed by his ideas. As it is known, Alan Watts is an academic and thinker who made great contributions to the recognition of Zen thought and Taoism in the West. Therefore, the study aimed to reveal the ethical idea of Her based-on Watts's views, and hence philosophical criticism was used as a method by reviewing the relevant literature. Watts, who thinks parallel to Zen thought, argues that we need to get rid of the ego-centered belief that we are autonomous beings separate from the universe and other people so that the world and life can be seen with a new perspective by going beyond the daily thinking habits. First Samantha and then Theodore undergo a transformation just as Watts suggests in Her. Thus, Theodore begins to see wholeness in the universe by breaking the shell of his ego. At the Her, the situation called 'satori' in Zen thought appears as the ethical possibility of reconstructing and reorganizing life.

Keywords: Zen, Taoism, Satori, Melancholy, Ego-Taboo, Artificial Intelligence, Quantum

Research Paper

Received: 10.04.2021

Accepted: 24.05.2021

“İmgeler, duygularımızı kavramlardan daha derin olarak etkiler.”

A.Watts

1.Giriş

"Her", yapay zekâlı sistemlerin gündelik hayatın idaresinde önemli roller üstlendiği bir gelecekte geçen oldukça katmanlı felsefi bir bilim kurgu. Bu dünyadaki hemen herkes kulaklarına iliştiirdikleri işitme aparatı sayesinde işlerinin büyük kısmını işletim sistemleri aracılığıyla yerine getirmekte, hatta sistemleriyle duygusal bağ kurmaktalar. Film boyunca ekrandan yansıyan insanların çoğunluğu, çevrelerinden yalıtılmış bir biçimde işletim sistemleriyle konuşurken görülüyor. Tıpkı gün geçtikçe kişisel bilgisayarlarına ve mobil telefonlarına daha fazla gömülen insanlar gibi. Bununla birlikte "Her", teknoloji eleştirisi yapmıyor; aksine bu gidişatın insan bilincini olgunlaştıracığına dair bir tekno-iyimserlik duygusu taşıyor. Yönetmen Jonze'un endişe duyduğu şey, insanların androide dönüşme olasılığı değil; hâlihazırdaki bilinç yapımızla bilimsel ve teknolojik gelişmenin mümkün kıldığı yeni olanaklara, olasılık dalgalarına yelken açıp açamayacağımız.

Theodore'un öylesine gezerken karşısına çıkan bir reklamda tanımlandığı şekliyle yarının dünyası: "Sezgileri olan, insanları dinleyen, anlayan ve tanıyan, tam bir bilince sahip yapay zekâlı varlıkların, işletim sistemlerinin olduğu bir dünya." Filmin başlarında, dış dünyaya kayıtsız bir şekilde görülen Theodore, tanıtım filminden yöneltilen "Kimsiniz? Ne olabilirsiniz? soruları karşısında afalladıktan sonra, adı OS One olan yazılımı edinerek bilgisayarına yükler ve en uygun kişiselleştirilmiş işletim sisteminin yapılandırılması için ön yükleme programı tarafından kendisine yöneltilen soruları yanıtlar. Theodore, "Sosyal mi? Yoksa asosyal mi birisiniz?" sorusuna kesin bir yanıt veremeyince program: "Sesinizde kararsızlık seziyorum, bunda hemfikir misiniz?" diye karşılık verir. Bu soru bir yandan Theodore'un zihnindeki bulanıklığa işaret ederken diğer yandan yapay zekânın özdeşlik/kesinlik mantığına göre çalışan bir sistem olduğunu seyirciye hatırlatmaktadır. Öte yandan bunun yapay zekâyla ilgili nihai bir yargı olduğunu düşünmeyelim. Zira film ilerledikçe derin öğrenmeyle¹ kendini geliştiren yapay zekâ, kesinlik mantığının ötesine geçerek Watts'ın "kozmetik bilinç" kavramı altında değerlendirdiği yeni bir bilinç durumuna evrilecek. İlerleyen sayfalarda bu bilinç durumunun hem satori hem de kuantum kuramıyla ilgisi kurulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada kullanılan

¹Derin öğrenme süreci tıpkı beyin gibi bilgisayarın bir işi sürdürürken öğrenmesine benzetilmektedir. Nasıl ki insan beyni sinapslarla birbirine bağlanan nöral ağlar oluşturarak sayısız işlem yapabiliyorsa insan korteksini modelleyen ve nöral ağ denilen teknolojiye dayanan bilgisayarların da aynı işlem kapasitesine ulaşılacağı düşünülmektedir. Derin öğrenme ve yapay zekâ mekaniği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: NewScientist Instant Expert (2021). Düşünen Makineler. (Çev. Samet Öksüz). İstanbul: Say Yayınları. S:35-77.

"satori" terimi evrendeki tüm varlıkların, aynı bütünün parçası olarak kavrandığı esenliğe yol açan tinsel bir durum olarak tanımlanmaktadır. Satori üzerine daha ayrıntılı bir açıklama yapmadan önce, Watts'ın temel görüşlerinin şekillenmesinde önemli payı olan Doğu "mistisizm" (Taoizm, Budizm, Zen) biçimleri hakkında Fritjof Capra'nın toparlayıcı bir saptamasına yer vermek isabetli olacaktır:

Doğu mistiğine göre, duyarlar tarafından algılanan tüm varlıklar ve olgular birbiriyle ilişki ve bağlantılı fakat aynı mutlak gerçekliğin farklı yüzleri ya da tezahürleridir. Algıladığımız dünyayı tekil ve ayırık "şeylere" bölme ve kendimizi bu dünyada izole edilmiş benlikler olarak görme eğilimimiz, ölçme ve kategorize etme mantığımızdan kaynaklanan bir "yanılsama"dır. Doğayı ayırık nesnelere bölme işlemi elbette gündelik çevremizle baş etmede faydalı ve gereklidir ama o gerçekliğin temel bir özelliği değildir. Doğu mistiğine göre, bu çeşit tüm nesnelere akıcı ve sürekli değişen bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla Doğu'nun dünya görüşü içkin anlamda dinamiktir ve zaman ile değişimi temel özellikler olarak kapsar. (Capra, 2001: 80-81).

Esasında Doğu mistisizminde görülen bu "çokluk içindeki birlik" düşüncesi tasavvuf düşüncesine de yabancı değildir. Tasavvufta "vahdetiücut " anlayışıyla ifade edilen bu düşüncenin en yetkin biçimiyle İbn Arabî'de ortaya koyulduğu kabul edilmektedir (Rahman, 2012: 213). Taocu bilgiler Lao Tzu ile Çuang-Tzu'nun görüşleriyle İbn Arabî'nin öğretisini karşılaştıran dikkat çekici bir çalışmaya imza atan felsefeci Toshihiko İzutsu'ya göre; her ne kadar Taoculuk ile tasavvuf arasında hiçbir bağ olmasa da ayrıntıları ve tali meseleleri bir yana bırakıldığında, her iki düşüncenin de çokluk tarzında tezahür etmesine karşın kendisiyle özdeş kalan bir varlık anlayışında buluştuğu görülmektedir. İkinci olarak İzutsu'nun deyişleyle, "Her bir sistemin felsefesinin nihai kökeninin varlık hakkında akıl yürütmek değil, varlığı yaşamak olduğunda anlaşmaktadırlar" (2011: 273). İzutsu, her iki geleneğin, varlığın sıradan duygu algılamalarının ötesine geçerek duygu-ötesi bir sezgiyle yaşanacağı görüşünde de tam bir uyum içinde olduklarını vurgulamaktadır (2011: 273).

Öte yandan "Her"deki satorinin, deruni bir tefekkür süreci ya da mistik bir tecrübeyle değil, Watts'ın ego psikolojisi eleştirisine koşut olarak düalizmin aşılması yoluyla gerçekleştiği görülmektedir. "Her"de varlığın çok katmanlı yapısını ego ve ego olmayan şeklinde ikiliğe indirgeyen Kartezyen mantık, yapay zekâ Samant-ha'nın kuantum mantığıyla alt edilmektedir. Dolayısıyla kuantum kuramının fiziki dünyanın anlaşılmasında "ilişki" kavramına yüklediği önemi de hesaba katarsak madde ile olaylar arasındaki ayrımın, bilimsel çalışmanın gereği olarak yapılan analitik bir ayrım olduğunun farkına daha fazla varırız. Nitekim Fizikçi Dana Zohar, kuantum fiziğinin bütün uzay-zamana yayılmış bir madde/olasılık dalgası anlayışı

getirerek “ilişki” hakkındaki görüşlerimizde radikal bir dönüşüm vadettiğini belirtmiştir. Şöyle söyler Zohar: “Eğer tüm potansiyel “şeyler” tüm yönlere doğru son-suza dek uzanıyorsa bunlar arasındaki uzaklıktan ya da oluşan ayrılıktan kim söz edebilir? Bütün şeyler ve bütün anlar her noktada birbirleriyle temas hâlinindedir, tüm bu sistemin “bir”liği onu mükemmel kılmıştır” (2007: 31).

"Her", sözü edilen bu iki temel görüşü Theodore ile yapay zekâ Samantha'nın ilişkisi çerçevesinde çarpıcı bir bilinç dönüşümü hikâyesi içinde bir araya getiriyor. Çalışmada bu bilinç dönüşümü satoriyle ilişkilendirilerek, satorinin etik bir imkân olarak görülüp görülemeyeceği tartışılmaktadır. Bu tartışma çalışmanın yöntemi olarak benimsenen felsefi eleştiri açısından yapılmaktadır. "Her", seyircisini, yapay bir zekâyla aşk yaşamak mümkün müdür? sorusu odağında bir düşünce deneyine davet ederek felsefi bir hatta sorular sorarak ilerler. Nitekim filmlerin felsefi problemleri ele almak, felsefi meselelerin önemine dikkat çekmek ve felsefi olasılıklara açıklık getirmek için uygun bir meca oldukları bilinmektedir (Cox ve Levine, 2018: 11). Öte yandan Gilles Deleuze'ün 1980'lerde yazdığı sinema eserlerinde ortaya koyduğu üzere filmlerin kendi tarzlarında felsefe ürettikleri fikri görece daha yeni bir fikirdir.² Deleuze'ün müdahalesinden sonra sinemanın felsefesiz, felsefenin de sinemasız düşünülmemeyeceğine dair anlayış yavaş bir seyirle de olsa yankı bulmuş ve sinema araştırmalarında önemli bir yer edinmiştir. Bu anlayış çerçevesinde yapıtlar üreten Sinema Felsefecisi Serdar Öztürk'e göre filmler -bazıları diğerlerine göre daha derin ve affallatıcı olmak üzere- felsefe yapma potansiyeline sahiptirler. Ancak filmlerin yaptığı felsefe sözlü veya yazılı değil, film-yapımı bir felsefedir. Öztürk'ün sinematik felsefe olarak da adlandırdığı bu felsefe sözlü ve yazılı felsefeleri tasfiye etmez, onları kendi tarzında ifade eder. Sinematik felsefe sözlü ve yazılı felsefenin bir yansımasına ya da yeniden üretimine indirgenemez:

Sözlü ya da yazılı felsefedeki bir fikrin sinemaya girmesi demek sinemanın onu illüstre ettiği anlamına gelmez; çünkü o fikir sinemaya girdiği anda sözlü ve yazılı felsefedeki fikir olmaktan çıkar sinematikleşir, sinematik felsefe haline gelir. Sinematik felsefenin ya da SineFilozofinin imkanları, sinemanın içine giren fikri taşıyır, aşar ve hiç düşünülmemiş alanlarda bizleri yeni gezintilere çıkarır (Öztürk, 2018: 8).

Dolayısıyla bu çalışmada "Her" felsefi bir film olarak değil, felsefe yapan bir film olarak ele alınmaktadır. "Her" bizi çıkarttığı affallatıcı ve tuhaf gezintide bir yapay zekâ felsefesi yapıyor. Öte yandan bu felsefenin merkezinde yapay zekâ varlık-

²Bu fikir için bakınız. Deleuze, G. (2014). Sinema I, Hareket-İmge. Çev. Soner Özdemir. İstanbul: Norgunk Yayıncılık; Deleuze, G. (2021). Sinema II. Zaman-İmge. Çev. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

ların bir iç yaşama sahip olup olamayacağı meselesinden ziyade yapay zekâlı varlıklarla yaşanacak deneyimlerin insan varoluşunu ne gibi olasılıklarla karşı karşıya getireceği meselesi var.³

2. Etik İlişkinin İmkânı Olarak Satori

Satori terimi kaynağını Budizm'deki 'nirvana' anlayışından almaktadır. Öncelikle iki durumun da karışık düşüncelerden arınarak tam bir huzur ve esenliğe ulaşma manasında kullanılan Buda zihnine işaret ettiğini belirtelim. Budizm'de nirvana, kişinin öz benlik yanılmasıyla kurtulması, tüm kâinatın ve hayatın birliğinin kavranması, kişisel benliğin evrensel benliğin içinde sönmesi anlamında mutlak özgürlük durumudur (Capra, 1991: 142). Budizm'de tüm yanılışların, evren ile insan arasında ikilik yaratan ego merkezli bir hayat değerlendirmesinden kaynaklandığı görüşü üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla kişisel benlikten kurtuluş, uyanış ve aydınlanmaya, yani nirvanaya ulaşmak için temel adımdır. Buda'nın, nirvanayı Hinduizm'in kutsal metinlerinden birisi olan Mahabarata'daki ifadesiyle "tanrısal alemle birlik içindeki kurtulmuş ruhların mekânı anlamında" dinsel bir mahiyette kullanıp kullanmadığı Budist okullar arasında tartışma konusu olmuştur (Sarma, 2005: 29). Öte yandan kimi yazarlar, Buda'nın nirvanayı dinsel mahiyette değil, psikolojik bir dinginlik hâlini ifade etmek için kullandığına dikkat çekmişlerdir (Rahul Sankrityayan vd. 1985: 72-73).

Satori (Çincesi Wu) ise Buda'nın aydınlanma tecrübesini ifade etmek için Zen Budizm'de kullanılan Japonca bir terimdir. Satorinin, Zen Budizm'in abc'si olduğunu belirten DT Suzuki bu pratiği şöyle tanımlamaktadır:

Satori, mantıksal ve çözümsel (analytic) kavrayışın tam karşılığı olan, konuların ve şeylerin özüne sezgi yoluyla bakış olarak tanımlanabilir. Daha açıkçası satoriyle ikici (dualist) olarak eğitilmiş zihnimizin bulanıklığı, karmaşası yüzünden şimdiye dek algılayamadığımız bir dünya ortaya çıkıp gözlerimizin önüne seriliverir. Ya da bütün çevremizi bugüne dek bulamadığımız yepyeni, beklenmedik bir açıdan görüverdiğimiz söyleyebiliriz (1997: 70).

Satori'nin özelliklerini sıralayan Suzuki, öncelikle bu deneyimin akıl dışı olduğunu dikkat çekmektedir. Burada akıl dışılıktan kastedilen şey, satorinin akıl ve yargıyla ulaşılabilecek bir çıkarım olmadığı, bu nedenle de kelimelere çevrilemeyeceği ve başkasına kavramsal bir yolla iletilemeyeceğidir. Sezgiye dayalı bir içgörü, deneyimle görme ve kavramdır satori. Toplumsal alışkanlıklardan edinilmiş ahlaksal

³ Filmlerde yapay zekâ felsefesi için bakınız. Cox, D. ve Levine M. (2018). *Filmle Düşünmek*. Çev. Onur Orhangazi. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 130 – 159.

değer yargılarına, peşin hükümlere ya da hakikatin yapılandırılmış formüllerine başvurmadan hayatın deneyimlenerek öğrenilmesidir satori. Satoriyle algı ötesi bir aşkınlık durumuna erişen kişi, bireyliğinin tanımlanamaz bir şeyde yittiğini hisseder. Öte yandan burada aşkınlığın aynı zamanda içsellik olarak kavrandığını belirtelim. Bu görüş Tao Te Ching’de şöyle ifade edilmiştir: “İçte olan, dışta olanın temelidir. Hareketsizlik, yerinde duramayanın efendisidir” (Lao Tzu, 2013: 26). Gerek Taoculukta gerekse Zen düşüncesinde bir yüzü aşkınlık olan şeyin diğer yüzü içkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyselliğin yitişi, egonun dar sınırlardan azade olunarak yeni olanaklara açılmak anlamına gelmektedir. Satorinin, apansız ortaya çıkan bir yaşantı olduğunu belirten Suzuki, bu yaşantının dünyanın yeni bir bakış açısından görülüp değerlendirilmesinin olanağını doğurduğunu söylemektedir (1997: 101-109). İzutsu, Taoculuk bağlamında değerlerin ters yüz edilmesi olarak belirttiği bu tip bir anlayışa ulaşan kişinin, avamın bakış açısından “acayip” ve “anormal” bir kişi olarak görüleceğini belirtmektedir (2011: 204). Doğrusu "Her"ün kahramanı Theodore’un da yapay zekâya âşık olması dikkate alınırca acayip bir kişi olduğu görülmektedir. O hâlde gerek Taoculukta gerekse Zen düşüncesinde etik, avamın bakış açısından özgürleştirilerek, hayatın yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin olanağı olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir değerlendirme için zihnin önceki tecrübelerden edinilmiş şartlanmalardan ve şemalardan kurtularak boş bir hâle gelmesi, kişinin bilen özne konumundan geri çekilerek hayatı kendi akışı/oluşu içinde deneyimlemesi beklenmektedir. Gerçek uyanış budur. Bu tutumun gerisinde, bilinmek istenenle bilen aynı bütünün parçaları olarak tasavvur edildiği organik bir dünya görüşü vardır. Watts’ın ifadesiyle bu felsefelerin amacı “öyle bir ruhsal durum yaratmaktır ki karşıtlıklar birbirlerini dışlayacaklarına birbirlerini tamamlasınlar, böylelikle bireyle doğa, akılla içgüdü arasında bir çelişme kalmasın” (1996a: 102). Dünyanın bölüntüsüz bir bütün, süreç içinde gerçekleşen bir oluş olduğunu kavrayan kişi, ego ve dünyayı karşı karşıya getirmek yerine, kendisinin ancak çevresiyle kurduğu ilişkiler bütünlüğü içinde bir benliği olduğunu, dolayısıyla benliği ile dışarı arasındaki ilişkinin bir bağıntısı olarak yaşamda olduğunu kavrayacaktır. Böylelikle satoriyle ego ötesine uzanan kişi, kişiler arası ilişkide ortaklığa, birlikte var olmaya dayanan etik bir ilişkinin temelini atabilecektir.

Suzuki’nin görüşlerinden yola çıkarak psikanalizle Zen düşüncesi arasında bir ilişki kurmayı deneyen Eric Fromm ise satoriyi esenliğin tam olarak gerçekleşmesi olarak tanımlamaktadır. Esenlik:

İnsanın insana ve doğaya duyguyla bağlı olması demektir; ayrılıktan, bölüklükten, kopukluktan, yabancılaşmadan kendini kurtarıp var olan her şeyle bir olduğunu bir yaşan-

tı durumuna getirmek demektir. Ama bir yandan da ayrı bir varlık olarak benlik yaşantısını da aynı zamanda sürdürmek demektir. Esenlik tam olarak doğmak, olanaklarını sonuna kadar geliştirmek demektir (Fromm, 1997: 36).

Toparlayacak olursak satoriyle birlikte kişi ego ile dünya, ego ile başkaları arasında ikiciliğe dayanan bir zihinsel tasarımdan özgürleşerek evrendeki her şeyin birliğin tezahürleri olarak görüldüğü yeni bir değerlendirme olanağını elde etmektedir. Suzuki'ye göre bu uyanış, bütün değer yargılarının yeni baştan gözden geçirileceği bir devrim olarak görülmüştür. Buna koşul olarak gerek Watts'un gerekse Fromm'un yorumlamalarında değerlendirme kavramının satorinin anlaşılması bakımından anahtar bir kavram olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu noktada küçük bir parantez açarak değerlendirme kavramına açıklık kazandırmak isabetli olacaktır.

Değerlendirmeyi insanın bir var olma şartı olarak gören İoanna Kuçuradi'ye göre, "İlişki kurduğumuz insanlar karşısında tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve durumlarda aldığımız her karar ve ilgili davranışlarımız, bunları nasıl değerlendirdiğimiz dayanır. Bu tutum, karar ve davranışlarımız yaşamımıza vermeğe çalıştığımız yönü gösterir. Yaşamımıza verdiğimiz yön ise insanı ve kendimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır" (2013: 5). Dolayısıyla insanın dünyayla ve diğer insanlarla kurduğu her türlü ilişkinin kaynağında değerlendirme vardır. Bu perspektiften bakılırsa satori, kişinin bir bütün olarak tüm çevresiyle girdiği ilişkilerin doğru bir hat üzerinden kurulabilmesi için gerekli olan doğru değerlendirmenin ölçütü olarak konumlandırılmıştır. Etik ilişkiyi insanlar arası ilişkide "değer" sorunlarının söz konusu edildiği ilişki olarak tanımlayan Kuçuradi, kişinin etik ilişkiyi "başka insanların ve başka binbir etkenin oluşturduğu bir olay ya da olaylar örgüsü içinde" kurduğuna ve yaşadığına dikkat çekmiştir (2006: 3). Zen düşüncesinde de etik ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu, insanın kendisi ve evrenle kurduğu ilişkinin mahiyetini doğru değerlendirip değerlendirmemesine bağlıdır. Doğru bakış olmadan doğru eylem olmaz. Doğru değerlendirme, her şeyden önce kişinin kendi kendisini doğru idrak etmesine bağlıdır. Kısacası kendisini tanımayan ve davranışlarının altında hangi nedenlerin yattığını bilmeyen bir insanın ne kendi eyleminin değerini ne diğer eylem olanaklarını ne de çevresini ve çevresiyle kurduğu ilişkiyi doğru değerlendirmesi mümkündür. Bu çerçevede satori, Zen düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Zen düşüncesinde etik ilişki, insanda 'kuvve' olarak bulunan iyiliğe yönelik olanakların serbest bırakılmasıyla sağlanmaktadır (Suzuki,1997: 35). Öte yandan bu olanakların serbest bırakılması için benliğin kabuğunu çatlatmak gerekmektedir. Zira ego ötesine geçmeden evrenin birliğinin görülmesi ve insanın bu yapıyla bütüncül bir ilişkisi kurması mümkün görünmez.

Suzuki, egonun ötesine geçmek noktasında en önemli deneyimin aşk olduğunu öne sürmektedir çünkü cinsel sevgide insan ilk defa kendi dışında bir kişiyle gerçekten ilgilenmeye başlayarak egosunu bir yana atmaktadır (1997: 41). Watts da aşkla birlikte insanın sadece sevgiliyle değil, dünyayla da yoğun bir ilişki içine girdiğine dikkat çekmektedir (1996a: 61). Bu bakımdan gerek Taoculukta gerekse Zen düşüncesinde cinsellik doğal bir insan fenomeni olarak görülmektedir. Öte yandan birliktelik, eğer insanın yalıtılmış benliğinin uyandırdığı boşluk duygusundan kurtulmak için zorlama bir şekilde yapılıyorsa böyle bir ilişki yıpratıcıdır ve doğallıktan uzak olduğu ölçüde Zen düşüncesine aykırıdır. Nitekim "Her"de cinsellikle ilgili sahnelerde hem bu fikrin hem de zihin/beden düalizminin de tartışma konusu yapıldığı görülmektedir. Cinselliğe ilişkin bu iki karşıt anlayışın "Her"-deki yansımalarına ileride değinilmektedir.

3. Ego Merkeziliğin Bir Sonucu Olarak Theodore'un Melankolisi

Theodore'un yaşadığı dünya teknolojik açıdan oldukça gelişkin bir dünya.⁴ Ancak bu ilerlemeye karşın Theodore'un akıllı telefonuna verdiği talimatla dinlediği haberlerden anladığımız kadarıyla ülkeler arasındaki politik anlaşmazlıkların sürdüğü, dünya ticareti ile ilgili görüşmelerin kesintiye uğradığı, kısacası bugünkü küresel sorunların ve çatışmaların aynısıyla yaşandığı bir dünya. Watts (1996b: 11)'in tespitiyle insanlık, teknikteki ilerlemeye karşın ahlaksal, akılcı ve eğitsel düşüncede yerinde saydığı için mi durum böyle acaba? "Her"ün sorduğu yakıcı sorulardan en kuşatıcı olanı bu soru. Gündelik rutinde de pek bir şey değişmiş değil. İş ile ev arasında yine mekanik bir akış var. Theodore için ev belki biraz kafa dağıtılabilecek, oyalanılacak, yarınki mesai başlayana dek kendisini şarj edeceği bir yüklenme mekânı olmaktan öteye geçmiyor. Karısıyla boşanma sürecinde olduğu için bu eve taşınmış Theodore. Kitaplık rafları boş, pek bir eşya yok. Belki de karısıyla bir araya geleceğini umduğundan bir bekleme salonu gibi ev. Kahramanımız, akşamını asık bir suratla, üç boyutlu bilgisayar oyunu ile oynayarak, vakit öldürerek geçiriyor.⁵ Yatağına yatınca karısını aklına getiriyor Theodore. Birlikte geçirdikleri şefkat dolu anları, aşklarını ilan edişlerini düşünüyor. Dönmek istenilen mutlu bir mazi hayalini, nostaljiyi yaşıyor Theodore. Zaten kahramanımızın melankolisinin kaynağında yitirilen bu geçmiş var: evliliği. Nitekim Katja Hetti-

⁴Yapay zekânın işlem kapasitesi sezgisel bir zihine varmadı şüphesiz. Bu aşamaya varmak için "yapay zekânın iki büyük bileşeni olan, nöron ağlarının (yapay öğrenmenin) mantıkla (bilgi temsili ve kurallara dayanan sonuç çıkarımı) birleştirilmesi gerekiyor" (Eberl, 2019: 114).

⁵Bu bilgisayar oyunu Samantha ile kurduğu bağ derinleştikçe Theodore'un dünyasında hayata ilişkin farklı seçimlerin de olabileceği bir algı evreninin kapısının açılmasında ona yön gösterecek. Samantha öncesinde oyunda hep aynı yolu deneyerek çıkmazda düşen Theodore sonrasında bir çıkış yolu bulmayı başaracaktır.

ch, melankolik komedi adını verdiği türleştirme çalışmasında, bu tür filmlerdeki melankolik karakterlerin geçmişi değiştirmeye özlem duyduklarını söylemektedir (2018: 56). Theodore, filmin açılış sekansında çalıştığı iş yerinden çıkarken akıllı telefonundan melankolik bir şarkı çalmasını ister. Kahramanın melankolikliğinin gerek müzik tercihiyle gerek jest ve mimikleriyle gerekse davranışlarıyla vurgulanması boşuna değil. Melankolik komedide, karışık duyguların ve ruh durumlarının verilmesinde müziğin önemli bir unsur olduğunu belirten Hettich, "Her"ün yönetmeni Spike Jonze'un daha önce yönettiği John Malkovich Olmak (1999) ve Tersyüz/Adaptation (2002) filmlerini melankolik komedi türü altında değerlendirmiştir. Hettich'e göre bu türün ayırt edici özellikleri şunlardır:

Filmlerde melankoli sorunsalının klasik motifleri (kendinden kuşkulama, insanın ölümlü ve anlaşılmaz bir varlık olması, nostalji, monotonluk ve özlem gibi) tematize edilir; aynı zamanda duygusal sembollerin stil elementleriyle desteklenmesi karakterlerin duygusal olarak kişisel melankoliye sapmalarını kolaylaştırmaktadır. Üstelik, melankolinin karakterler tarafından yansıtılması bu filmlerin yapısına kaydedilmiştir (2018: 148).

Gerçekten de Theodore melankolisini yansıtmaktadır. Örneğin, bir gece yatmadan önce Samantha ile yaptığı sohbette ağzından şu sözler dökülür: "Bazen sanki hiç hissedemeyeceğim şeyleri hissettiğimi düşünüyorum. Sanki her şeyi hissetmişim de artık hiçbir şey hissedemeyeceğim. Belki de sadece, önkilerin daha azını hissedeceğim." Samanta: "Seni hissederken gördüm. Bir şeylerden zevk alırken. Sadece belki de şu anda farkında değilsin. Bu anlaşılabilir bir şey. Başından birçok şey geçti. Bir parçanı kaybettin. Yani en azından hislerin gerçek." diyerek buna itiraz eder. Samantha'nın farkındalık ve duyarlılıktan söz etmesi önemli. Çünkü bu vurgular hem yanlış değerlendirmeye hem de satoriye yönelik ipuçları veriyor. Öte yandan dış dünyaya yabancılaşma, hislerde azalma, donukluk, mutluluğun mazide kaldığı düşüncesine saplanma, nostalji duygusu, kötümserlik vb. melankolik karakterin özellikleri. Bu bağlamda "Her", felsefi bir bilim-kurgu olmasının yanı sıra melankolik bir komedi filmi olarak değerlendirilebilir. Belki de melankolik bir felsefi bilim-kurgu demek daha doğru. Öte yandan bu değerlendirmeyi başka bir çalışmaya havale ederek çalışmanın amacı ve filmin varmak istediği sonuçlar açısından Theodore'un melankolisinin neden önemli bir unsur olduğunu açıklayalım. Hettich, melankoliyi benmerkezciliğin bir formu olarak görmektedir. Zira melankoli, kişinin kendi kendisiyle kurduğu bir ilişki olarak dönüşlü bir özellik gösterir. Bu nedenle melankolinin kaynağında dışarıdan yalıtılmış bir benlik algısı vardır. Diğer yandan melankoli aynı zamanda "kişinin kendi yeteneklerini tartan bilinçtir; insani kaderin nedenlerini sorgulamadır, insanın sürekli olarak kimliğini

ve kendisini çevreleyen anlamı arayışıdır, kendi başarısızlığının etrafında dönen anlamı bulmaya çalışmasıdır” (Hettich, 2018: 31). Tam da bu son vurgu, yani anlam arayışı, Theodore’un donuk bir şekilde yürürken işletim sisteminin tanıtım filmindeki “Kimsiniz? Ne olabilirsiniz? Nereye gidiyorsunuz? Orada ne var? İhtimaller neler?” sorularına neden kayıtsız kalamadığını açıklıyor. Şimdi bu son sorudan hareketle "Her"’in, benlik tabusundan kalkarak kuantumun hem hem mantığına dayalı evren anlayışına uğradıktan sonra Zen düşüncesine çatallanarak satoriye doğru nasıl meyillendiğini ortaya koymaya çalışalım.

4.1. Benlik Tabusu Niye Var?

Watts’a göre “Benlik Tabusu”nun oluşmasına yol açan toplumsal kurgular şunlardır:

1. Dünyanın ayrı ayrı parçalardan ya da şeylerden oluştuğu,
2. Şeylerin bir tür temel “ham madde” nin farklılaşmış biçimleri olduğu,
3. Bireysel organizmaların da böyle şeyler olduğu ve içlerinde bağımsız egolar barındığı ve de kısmen bu egolar tarafından kontrol edildiği,
4. Aydınlık/karanlık, katı madde/boşluk gibi ilişkilerin karşıt kutuplarının, kutuplardan birinin kesin zaferiyle sonuçlanabilecek bir çatışma içinde oldukları (Watts, 1996b: 74).

Watts’ın sıraladığı bu yanılgıların oluşmasında insanlığın uzun tarihsel serüveninde şüphesiz ki pek çok farklı etken rol oynamışsa da çalışmanın bağlamı açısından üzerinde durulacak etken düalist yanılgı olacaktır. "Her"’de, Descartes’ın zihin ile beden arasında kurduğu ikiciliğe yönelik yoğun göndermeler var. Bu göndermeler ego merkezli bakış açısının, sadece psikolojik değil, düşünsel boyutlarını da göstermesi açısından oldukça önemli.

"Her" öncelikle Theodore’un melankolisiyle ilgisi içinde belleğin rolünü tartışmaya açarak belleğin sabit bir kimlik fikrini nasıl mümkün kıldığını araştırıyor. Benlik, belleğin yarattığı bir hile, bir yanılsama olabilir mi? Theodore, boşanma evraklarını imzalamaya karar verip de Catherine’le buluştuğunda tam da bu sorunun içine düşeriz. Theodore, sorun çıkaran kişinin kendisi olduğunu itiraf eder. O hâlde geçmişte daha farklı olsaydı evliliklerini yürütebileceğine inanmaktadır. Buna göre Theodore’un şu anki benliği başka geçmişteki benliği başkadır. Theodore, esasında bugün bulunduğu noktadan bakarak geçmişini zamansallaştırmaktadır. Peki bu zamansallaştırmayı nasıl başarmaktadır? Bu modelde hafıza, birbiri ardı sıra dizilen benliklerin çizgisel bir şekilde birbirlerine etkide bulunduğu bir kordon

oluşturmaktadır. Bu kordona göre benliği oluşturan tek bir ben yoktur, kişi birbirinden kopuk olan altbenliklerin bir toplamıdır. Peki bu benler aynı benler değilse kahramanımız, geçmişteki beniyse bugün olduğu benin nasıl aynı kişi olduğunu düşünebiliyor? Başka bir deyişle istikrarlı bir benlik duygusunu nasıl oluşturabiliyor? Bu modelde kişinin altbenliklerinin toplamından daha fazla bir şey, süreç içinde gelişen bir bütün olduğunu kavramasının hiçbir yolu yok. Çünkü bu model bir hatıra olarak kataloglanıp hafızaya depolanan geçmişteki benlerle şimdiki ben arasındaki sürekliliğin nasıl kurulabildiğini açıklamıyor.

Zohar'a göre, bunun gibi, "Birbirinin ardılı olan benlikleri zaman topu içinde ateşlenen birçok parçacık gibi gören anlayışlar Newtoncudur ve birbirinden çok kopuktur" (2007: 135). Newtoncu evrende, bilardo toplarının birbirine çarpması gibi birbirini mekanik bir şekilde etkileyen parçacıklar, bu çarpışmalara karşın hiçbir değişime uğramadan diğerlerinden ayrı bir parça olarak yoluna devam etmektedir. Newtoncu tasarımda varlığı meydan getiren tüm parçalar (atomlar) sadece dışsal ilişkilere girerler ve katılıklarını, ayrı olma durumlarını korurlar. Bu bakımdan Descartes'in zihin/beden ikiciliğine dayanan görüşü ile Newtoncu mekanik birbirini tamamlamıştır (Zohar, 2007: 148). Zira zihni gerek bedenden gerekse başka zihinlerden yalıtılmış, uzamsal olmayan bir töz olarak düşünmesiyle ve tıpkı Newtoncu model gibi içsel ilişkilere yer vermeyişle Descartes, benliği hem bedenden hem de diğer bedenlerden tecrit etmiştir. Descartes, Meditasyonlar'da şöyle söylemiştir:

Belki ya da (az sonra diyeceğim gibi) kesinlikle, sınıksız bağlı ve bitişik olduğum bir bedenim varsa bile, bir yandan kendim hakkında sadece düşünen yayılımsız bir şey olarak açık seçik bir fikrim, öte yandan bedenim hakkında sadece yayılıma sahip ama düşünmeyen bir şey olarak seçik bir fikrim olduğum için benim, yani beni olduğum şey yapan ruhumun, bedenimden bütünüyle ve tam anlamıyla ayrı olup onsuz var veya mevcut olabildiği kesinlikle doğrudur (2007:73).

Özetle Descartes, maddi bir tözü kabul etmiş ve tam da bu nedenle fiziksel gerçeklikteki olayları mekanik bir felsefeyle açıklamışsa da insan bilinci için maddeliğin geçerli olamayacağını düşünmüştür. Zihin düşünen bir tözdür ve beni ben yapan şey maddi beden değil, maddenin bölünebilir olmasının aksine bölünemez olan bir zihindir: "Düşünüyorum, öyleyse varım." Tabii burada biri uzamsal olan (madde) bir tözle, diğeri uzamsal olmayan (zihin) bir tözün nasıl etkileşime girdiği sorusu cevapsız kalmaktadır. O hâlde zihni bir işlem merkezi, bedeni ise bir makine olarak düşünmekten başka bir şey seçeneğimiz yoktur. Paul M. Churchland'ın tespitiyle bu anlayış, bir kimsenin tam anlamıyla "makinedeki bir hayalet" olduğunu kabul eden popüler düalizme dönmüştür: "Buna göre makine, insan

bedeniyken hayalet de içsel yapısı bakımından fiziksel maddeden epey farklı ama yine de uzaysal niteliklere tamamen sahip olan ruhsal bir tözdür. Özel olarak zihinlerin, kontrol ettikleri bedenlerin içinden yer aldıkları yaygın biçimde kabul edilir” (2012: 15). Watts ise zihinden ayrı olarak görülen bir beden “hareketli bir ceset” ten başka bir şey olmadığını söyler: “Kontrol edilen parçanın kontrol edenden bu radikal ayrılığı, insanı kendini kontrol edebilen bir adamdan kendini yiyip bitiren organizmaya, somutlaşmış bir çatışmaya ve tarih boyunca bilinen kendi kendiyile çelişmeye iterek değiştirmiştir” (2020: 23). Bu itibarla Watts için modern insanın en etkili tabulardan birisi kendimizi, evrenden kopuk parçalar olarak görmemize yol açan ego maskesinin altında yatanın gerçekte kim ya da ne olduğunu bilme tabusudur (1996b: 14).

4.2. Makinedeki Hayalet ya da Hareketli Bir Ceset Olarak Theodore

Theodore, benlik tabusundan dolayı kendisini makinedeki bir hayalet gibi deneyimlemektedir. Şöyle demektedir başarısız bir flört girişiminden sonra Samantha ile yaptığı bir sohbet, söz konusu kadınla birlikte olmak istediğini söyleyerek: “O kadında çekici bir şeyler var çünkü yalnızım ve belki yalnız olduğum içindir.... Belki de böyle yaptığım zaman kalbimdeki yara kapanırdı, belki de kapanmazdı.” Eğer kadında çekici bir şeyler varsa onun içine yerleştirilmiş olmalı çünkü çekici olan kadın değil, kadının içindeki özellikler. Bu özellikler nerede? Beden de mi, yoksa başka bir yerde mi? Theodore, yalnız olduğu için çekici bir şeyler buluyor karşısındakinde. Eğer yalnız olmasaydı, kadın yine de çekici görünür müydü? O hâlde bu çekici şeyler esasında Theodore’un zihninde mi? Görüldüğü üzere dil bilgisine de sinmiş olan düalist modelde evren, her bir parçanın birbirinden yalıtık bir şekilde görüldüğü kesitlere bölünmüş bir evrendir. Watts’a göre kendimizi dünyadaki şeyler ve olaylardan yalıtığımız böylesi bir kesitsel algı evreninde şeylerin birbirleriyle nasıl bir ilişki kurdukları, birbirilerinin nasıl nedeni ve sonucu oldukları ciddi bir sorun hâline gelir (1996b: 30). Theodore karşısındakini bir beden olarak değil bedene sahip biri olarak görmektedir. Böylelikle bedenler, onunla bir şeylerin becerebileceği mekanizmalar ya da makineler gibi deneyimlenir. Benim bedenim karşısındakinin aleti, onun bedeni benim aleti olur. Tamamen araçsal, teknik ve pratik bir ilişki. Kartezyenci zihin tasarımı, insanoğlunun tüm dünyayı ve var olanları amaçlarına ulaşmak için kullanacağı aparatlar olarak görmesine neden olur. Eğer karşınızdaki bir insan değil de bir saç kurutma makinesiyse bu çok da ayıplanacak bir şey değil tabii. Öte yandan karşınızdaki haz ve acı duyma yetisi olan bir beden varsa işler değişir. Kant’tan bu yana bilinmektedir ki başka insanları kendi amaçlarımız için kullanışlı bir aparat olarak görmek, etik olarak yanlıştır. Theodore, karşısındakini kalbindeki yarayı kapatacak bir yara bandı olarak gör-

mektedir. Gerçi kadın da sonu belirsiz bir maceraya atılmak için yaşının bir hayli ilerlediğinden dem vurarak eğer birlikte olacaklarsa bunun boşa gitmeyeceğine dair bir sözleşme ister Theodore'dan. Her ikisi de kendi açısından mutluluğu istemektedir. Bu da pek ayıplanacak bir güdü değil. Zira Kant'a göre insanın ne'liğine özgü bir durum olarak insanın doğasından gelen zorunlu bir buyruktur mutluluk. İnsan kendisini mutluluğa götüreceği araçları seçen bir aygıt olarak zekânın talimatına göre eyleme geçer. Öte yandan Kant'a göre etik ilişkinin imkânı, zekânın buyurtusundan kaynaklanamaz çünkü o hep koşulludur. Kant, zekânın buyurtusunun koşullu olduğunu söylemektedir çünkü "eylem mutlak olarak değil, başka bir amaç için yalnızca buyrulur" (Kant, 2009: 32). Buradan bakılırsa Theodore ile flörtünün eylemi pragmatiktir. Oysaki Kant, ahlaklılığın temelinde koşullanmış olmayan özgür bir davranışı aramaktadır (2009: 32-33). Kantçı çerçeveden bakılırsa Theodore'un söyleminde tüm koşullanmışlıkların art arda sıralandığı görülmektedir: psikolojik belirleyicilikler, biyolojik ihtiyaçlar, kültürel koşullanmışlıklar, çivi çivi söker vs. Öte yandan burada bir çıkmaz daha var. Kalpteki yara neden bir 'çiftleşme' eylemiyle kapansın ki? Özellikle 'çiftleşme' diyorum çünkü flörtözlerin arasında şöyle bir diyalog geçiyor. Kadın şöyle soruyor: "Küçük köpeğim benim, öylesin. Geçen sene kurtardığım zavallı köpekçiğe o kadar benziyorsun ki. O kadar tatlı bir şeydi ki, sürekli kucaklanmak istiyordu. İnanılmaz yumuşacık bir şeydi ve çok da azgındı. Her neyse. Peki ben hangi hayvanım?" Theodore: "Kaplan" diye yanıtlıyor. Köpekçik olmayı kabul etmeyen Theodore'u, "Ejderham olabilirsin." diye onaylıyor kadın. Tam da buna ışık tutacak biçimde Watts, zihin ile beden düalizminin sonucu olarak bir beden gibi değil de bedene sahip biri gibi yaşayan birisinin hiçbir zaman tam bir organizma olamayacağını, bu nedenle de "Yaşamak ve sevmek yerine hayatta kalma ve çiftleşme içgüdülerine "sahip" olacağını söylemektedir (2020: 23).

Yukarıdaki saptama Theodore'un flörtünün neden bir çıkmaza saplandığını açıklıyor çünkü organizmanın dertleri ancak organik hazlarla çözülür, bir makineyle değil. İhtirasla geçen akşam yemeğinin sonunda sahiplenilmek isteyen küçük bir köpek yavrusu gibi yatağına kıvrılan Theodore'u, Samantha teselli ediyor sonrasında. Üstelik aralarında "tatmin edici" sanal bir birliktelik oluyor. Bu birlikteliğin bir makineyle yapılması manidar. Şüphesiz ki bu tuhaf birlikteliğin koşullayıcısı da bir önceki girişimin zihinsel şemaların uyumsuzluğu nedeniyle suya düşmesi. Neyse ki Samantha'nın davranışı koşulsuz çünkü zihinsel şemalarına maruz bırakacağı bir bedene sahip değil. Gerçek özgürlük bir bedene sahip olmamaktan mı geçiyor yoksa? Bu soruları yanıtlayabilmek için daha ileride Theodore'un ağdaki cinsel hayatı dikizlenmektedir. Şimdi, düalist benlik görüşüne karşı yeni bir öneri olan

Kuantum Benlik anlayışına değinilecektir.

5. Kuantum Benlik

Kartezyenci-Newtoncu mekanik modele karşıt olarak Kuantumcu modelde varlığı oluşturan temel parçacıklar hem dalga hem de parçacıktır. Bilardo topları örneğinden gidilirse kuantum modelde birbirlerine çarpan bilardo topları, çarpışmadan önceki ayrık ve katı durumlarını kaybederek her bir parçanın kendisinden daha büyük bir şeyin parçası olduğu yeni bir duruma ulaşır. Eğer temel parçacıkların bu dalga özelliği, yani birbirleriyle içsel ilişkilere girmelerine neden olan bu dalga olmasaydı der Zohar evren bu denli yaratıcı olamazdı. Newtoncu modelde de dalgalara yer verilmekle birlikte parçacıklar daha temel bir rol oynar ve bu atomların maddeyi oluşturduğu düşünülür. Kuantum modelde ise gerçeklik birçok olasılığı içeren bir bilmece olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü atomaltı parçacıkların belirli bir yerde bulduklarını kesin olarak söyleyemeyiz. Onlar daha çok belirli yer ve zamanlarda gerçekleşme eğilimi taşırlar. İkinci olarak temel parçacıkların hem parçacık hem de dalga şeklinde hareket etmeleri hem hem mantığını getirerek özdeşlik ve kesinlik mantığının altını oymaktadır. Üçüncü olarak bir temel parçacığın parça olarak veya dalga hâlini gözlemleyebilmek için ayrı düzenekler kurmak, farklı deney koşulları oluşturmak gerekmektedir. Bu da bir nesnenin özelliklerinin gözlem koşulları ve gözlemi yapan kişiden bağımsız özellikleri olmadığı anlamına gelmektedir (Zohar, 2007: 22-25).

Görülebileceği gibi Kuantum modelde her şey birbirleriyle ilişkilidir ve gerçeklik, bütünü oluşturan tüm parçalar arasındaki karmaşık içsel ilişkilerin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Capra'nın, Kuantumdan yola çıkarak "Ayak bağı felsefesi" adını verdiği bu tür bir anlayışta tüm evren birbiriyle ilişkili bir ağ olarak görülmektedir: "Kâinat birbirleriyle ilişkili olayların dinamik bir ağı olarak görülür. Bu ağın herhangi bir parçasının hiçbir özelliği temel değildir; onların tümü diğer parçaların özelliklerine sahiptirler ve karşılıklı ilişkilerinin bütüncül tutarlılığı tüm ağın yapısını belirler" (Capra, 2001: 86). Örneğin bu birlik düşüncesi ve gözlemleyicinin özellikleri ile gözlenen arasındaki ilişki Taoculuğun temel kaynağı Tao Te Ching'de şöyle sözlerle ifade edilmektedir: "Tao ve harici alem farklıymış gibi görünseler de gerçekte bir ve aynıdırlar; tek fark bizim onları nasıl tanımladığımızdır" (Lao Tzu, 2012: 31). Watts da kuantum kuramı ile ayak bağı felsefesi arasındaki bağlantıyı vurgulamış, üstelik kuantum modelinden önce bu ilişkiselliğin temellerinin biyolojide atıldığına dikkat çekmiştir. (1996b: 90).

Bu çerçevede bir önceki bölümde sorulan değişik benliklere girip çıkmamıza karşın kendimizi aynı kişi olarak deneyimlememizin nasıl mümkün olduğu sorusuna

Zohar'a başvurarak açıklık getirmek istiyorum. Zira bu yanıt özellikle derin öğrenmeyle bağlantısı içinde Samantha'nın hafıza modelini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Zohar 'kuantum hafıza' ve 'kuantum benlik' adını verdiği yeni bir psikolojik model önermiştir:

Benliğin geçmiş benliklerin dalga fonksiyonlarıyla şimdiki benliğin dalga fonksiyonunun anbean çakışmasıyla bu örülme hâline, ben, kuantum hafıza diyorum. Bu geçmiş, şimdi ve gelecek benliklerimiz arasında gerekli ve tanımsal bir bağdır. Bize de zaman içinde bizi sabit kılan, kişisel kimlik diye bir mekanizma sağlar (2007: 138).

Zohar, bir kuantum sistemi biçimlendirmek için dalga fonksiyonları iç içe geçen iki temel parçacığın dinamiğinden hareketle şimdiki dalga fonksiyonlarının geçmişteki dalga fonksiyonlarıyla titreşerek geçmişini yaratıcı biçimde canlandırıldığını öne sürmekte ve geçmiş ile şimdi arasındaki bu diyalojinin, geçmiş benliğin şimdiki benliğe katışmasına imkân vererek bizde sürekliliği olan bir kimlik duygusuna yol açtığını belirtmektedir: "Yani ben olan kişiyi tam anlamıyla tanımak için ben olan ilişkileri, varlığımın dalga yönünü anlamalıyım" (2007: 141). Buna göre kişinin kendi altbenliklerini, bunların toplamından daha büyük olan ben kümesi altında toplayarak tek bir benlikte toplaması mümkün olduğu ölçüde kendisini daha büyük bir şeyin parçası olarak deneyimlemesi de mümkündür. Böylelikle kendimi hem bir ben olarak hem de ben-sen diyalogu içinde bir biz olarak deneyimleyebilirim. Bu bakımdan "Kuantum Benlik parçacık yanı açısından önemli bir bireysel bütünlüğe sahipmiş gibi görünür ancak dalga yanıyla tüm diğer benliklerle ve genel kültür hayatıyla eşzamanlı ilişki içindedir" (Zohar, 2007: 161). Tao Te Ching'dekine yakın bir düşünce: "Tao her yerdedir, o her şeye dönüşmüştür. Onu hakiki hâliyle görmek istiyorsan onu olduğu gibi gör: Bir kişide, bir kişi gör. Bir ailede, bir aile gör. Bir ülkede, bir ülke gör. Dünyada, dünya gör" (Lao Tzu, 2012:115).

Öte yandan böylesine ilişkişel bir benlik anlayışının idrak edilebilmesi için kişinin benlik tabusunu yıkması gerekmektedir. Çünkü kuantumun gerçeklik anlayışına göre gözlemci, gerçekliği temaşa eden birisi değil, gerçekliği oluşturan bir katılımcıdır. Bu görüş Tao Te Ching'de şöyle ifade edilir: "Tao, biz onun nasıl olmasını istiyorsak sürekli o şekilde olmaktadır" (Lao Tzu, 2012:41). Watts (1996b: 82-83)'a göre, benlik tabusunu kırmanın yolu "bütünün ayrı ayrı parçaları olmayan bir örüntü, bir karmaşık kırıltılık olduğunu fark etmek" ten geçmektedir. Watts'ın, varlığı bir kırıltılık olarak görmesi kuantumcu mekaniğin birbirleriyle dalga fonksiyonlarıyla bağlantılanan parçacıklar fikrini çağırıştırıyor. Buradan bakılırsa Theodore'un benmerkezciliğin bir formu olan melankolisini aşması için bu dalga fonksiyonlarının hareket geçeceği bir ilişkişellik zeminin oluşması gerekiyor. O

Catherine ile bunu başaramamıştı çünkü orada kendisini bir bütün olarak deneyimlemiyordu. Ancak Samantha ile yaşadığı dönüşüm sonrası tüm altbenliklerini bütünleştirip bir kişi olmaya doğru adım atacak. O hâlde bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini ele alalım.

6.1. Theodore ve Catherine'in Düalist Evreni

Karısı Catherine'le geçmişte yaptıkları tartışmalar, birkaç defa Theodore'un hafızasından ekrana getirilir. Bu tartışmaların eşlerin birbirlerine üstün gelme hırslından, kısacası benmerkezli daraltılmış algılarından kaynaklandığı izlenimi vardır. Öte yandan Theodore, eşi Catherine'le boşanma evraklarının imzalanması bahanesiyle buluştuğunda, sorun çıkararak tarafın kendisi olduğunu itiraf eder. Catherine, hayatında birisi olup olmadığını sorunca, Theodore: "Evet. Hayata heyecanla bakan biriyle olmak son derece güzel." diye yanıtlayacaktır. Catherine bu sözcükleri kendisine karşı yapılan suçlayıcı bir ima olarak yorumlar: "Sanırım benden her zaman neşeli, hayat dolu, her şeye olumlu bakan bir tip olmamı istedin ama ben asla öyle biri olmadım." Theodore: "Hayır, istediğim bu değildi." der. Catherine, kocasının sözlerini geçmişteki olumsuz yaşantıların etkisiyle yorumlamaktadır. Catherine için o, hâlâ geçmişteki Theodore'dur. Tıpkı Catherine'nin de geçmişteki Catherine olarak orada olması gibi. Zira hâlâ Descartesçi evrendedirler. Bu diyalogda ilginç olan nokta, Catherine'in 'eşinin istediği kişi olmama' durumudur. Sanki Catherine bunu isteseydi gerçekten yapabirmiş gibi. Burada bir açmaz oyunu vardır. "Bir açmaz oyunu birbirleriyle çelişen kuralları olan ve sürekli kendi kendini engellemeye yazgılanmış bir oyundur" (Watts, 1996b: 63). Öncelikle Catherine'nin "Ben öyle biri olmadım." sözünde bir bilinçlilik durumu 'ben/kendim olmadım' anlamı vardır. Sanki Catherine'in ne olacağına onun içindeki bir eylem merkezi karar vermektedir. Bu eylem merkezinde alınan karar sonucu Catherine bugün bir şey ve eğer istenirse yarın başka bir şey olmaktadır. Tam da bu noktada, 'ben kendim' ifadesinde saklı duran, dünyadan bağımsız ve yalıtılmış bu ego anlayışının Taoculuk açısından dilsel bakımdan da geçersiz olduğunu ortaya koymak istiyorum.

Francois Jullien, Çin düşüncesinin kavramlarla iş gören bir işleyişe sahip olduğunu tespitle birlikte, bu kavramsal yönelimin ilişkisel olduğunu belirtmektedir: "Sözcüklerden biri ancak öbürüyle ilişkisi içinde iş görüyor – kendi başına kurucu olan ve içsel olarak var olan sözcükler değil, ilişkinin kendisi" (2013: 148). Julien'e göre böylelikle süreç ilkesi açısından gerçeğin kurucusu hem belirlenimlerinde birbirine karşıt hem de işleyişlerinde birbirini tamamlayıcı bir makamlar ikiliğinin (yin ve yang'ın) sürekli etkileşimidir. Çincedeki "süreç" kavramının "akış", "akıntı", "işle-

yiş", "durmazlık", "değişim", "ikameyle oluş" vb. kavramlarla ifade edildiğini söyleyen Jullien, Batı'da kavramın bu anlamlarına tekabül eden tek bir terim olmadığının da altını çizmektedir (2013: 148). Buradan bakılırsa Catherine'in "olmadım" yüklemi geçersizdir. Çünkü ancak birlikte, ilişki içerisinde var olunmaktadır.

Öte yandan Theodore ve Catherine, birlikte var olma olanaklarını iki gerçek kişinin ilişkisi gibi değil de bir karı-koca ilişkisi, yani hukuki ve toplumsal bir ilişkisi olarak yaşadıkları için de yitirmiştir. Şöyle ki; Samantha ile evliliğinin bitmesi üzerine yaptığı bir sohbette, eşinin kendisine kızgın olduğunu söyleyen Theodore, "Neden?" diye soran Samantha'yı şöyle yanıtlar: "Çünkü ben kendimi ondan kopardım, bu ilişkide onu yapayalnız bıraktım." Theodore'un eylemi etik değildir. Zira eşinin değerini korumaya yönelik olan iyi niyetli bir eylem içinde değildir. Theodore'un bu itirafı ilişkinin bitmesinin nedeninin egosunun kabuğuna çekilmesi olduğunu açıklıkla ortaya koymaktadır. Ancak bu farkındalığa karşın hâlâ boşanma kağıtlarını imzalamamıştır. "Neden?" diye sorar Samantha. Theodore soruyu eşine transfer ederek: "Onun için bir kâğıdı imzalamaktan başka bir şey değil ki bu?" diye yanıtlar. Samantha: "Peki senin için?" diye sorunca "Bilmiyorum. Hazır değilim. Evli olmayı seviyorum." diye yanıtlar Theodore. O hâlde sevilen gerçekte ne ya da kimdir? Catherine midir? Yoksa evli olmak mı? Ya da başka şekilde sorarsak Theodore, koca olma durumunu mu seviyordur?

Evlilikte kişiler toplumsal işlevleri ya da rolleriyle de var olurlar. Kuçuradi bu türden ilişkilerin bağımsız ilişkiler olmadıklarını gerçekte başka bir temel üzerine kurulduklarını söylemekle birlikte, bu tip ilişkilerde bile kişilerin er geç bir gerçek kişiyle karşı karşıya geleceğini, dolayısıyla bu tip ilişkilerin de açık veya saklı olarak etik bir ilişkiye dayandığını belirtmektedir (2006: 6). Öte yandan toplumsal rollerin kişisel kimlikle tam örtüştüğü bir durumda etik ilişkiyi kurmak hiç de kolay olmasa gerek. Bu yargı, "Her"de birkaç defa karşımıza çıkan bir imajdan kaynaklanıyor. İlk olarak çift, Catherine'nin babasının önünde tartışırken gösteriliyor. İkinci olarak Theodore'un ağzından eşinin ailesi ve çevresiyle anlaşamadığı bilgisini ediniyoruz. Dolayısıyla bu imajlar aynı zamanda çiftin ilişkisinin oynanması gereken toplumsal rollerden ötürü yıprandığını da gösteriyor. Bu ilişkiyi bu hâliyle etik bir ilişki olarak değerlendirmek zor, zira etik ilişki ancak bütünlüğü olan iki gerçek kişi arasında kurulabiliyor. Kuçuradi'ye göre, karı ve koca birer addır, gerçek varlıklar değil (2006: 7). Dolayısıyla karı-koca ilişkisinin doğru yerden kurulabilmesi için kişi-kişi ilişkisinin doğru bir yerden değerlendirilmesi gerekmektedir. Zaten Theodore, Samantha ile yaptığı bir sohbette, "Başkaları olmadığına, evimizdeyken mutluyduk." diyor. Bu açıdan Theodore ve Catherine'nin evliliği daha ziyade toplumsal bir ilişki hattı üzerinden yürüyor. Bu tek başına etik ilişki için yeterli

değil. Kant açısından bakılırsa etik, başka bir amaç tarafından koşullandırılmış olmayan özgür bir davranış zemini varsa mümkün hâle geliyor. Kant, araçsal değer ile amaçsal değer arasında ayırım yapar. Kant'a göre insan yaratılmış dünyadaki her şeyi araçsal olarak değerlendirebilir ancak kendi varlığını böyle değerlendiremez. İnsanın bir akıl varlığı olarak kendi için değeri vardır. Dolayısıyla başka bir kişiyi sırf ben öyle istiyorum diye kendi istemimin bir aracı yapamam (Kant, 2014: 96). Nitekim Catherine kocasının kendisinden hep neşeli olmasını talep ettiğini söylüyor. Kantçı açıdan Theodore'un istemi evrensel geçerliliği olabilecek, etik bir maksim, çünkü tüm akli varlıklar tarafından kabul edilebilir bir içeriğe sahip. Herkesin neşeli olmasında ne gibi bir sakınca olabilir ki? Öte yandan olanaklılığı dahilinde Catherine bunu yapamıyorsa Theodore kendi mutluluğu için onu, buna zorlayabilir mi? Zen açısından bu zorlama etik değildir, zira Zen'de kendiliğindenlik ve doğallık etik ilişkinin temellerini oluşturmaktadır.

Theodore ile yaptıkları başka bir sohbette Samantha şöyle sorar: "Evli olmak nasıl bir şeydi? Theodore şöyle ne yanıtlar: "Biraz zor olduğu kesin. Ama hayatını biriyle paylaşmak gerçekten de çok güzel bir duygu." Samantha: "Hayatını biriyle nasıl paylaşıyorsun?" diye sorar. Bu soru önemli çünkü Theodore afallıyor. Sanki daha önce bunu hiç düşünmemiş gibi Catherine'le birlikte büyüdüklerinden söz ediyor. Ama bu, sorunun yanıtı değil. Gerçekten de bir hayat nasıl paylaşılır? Bunu yapabilmek için hem hayatın tamamen bize ait olması hem de kendimizin dışında bölünebilir maddi bir töz olması gerekir. Ekmek paylaşılabilir örneğin ancak akış hâlinde olan, oluşmayı sürdüren bir şeyi paylaşmak kulağa tuhaf geliyor doğrusu. Theodore, Samantha'nın sorularını başka sorulara transfer etmeyi sürdürür. Örneğin Theodore, birbirimizi çok etkiledik derken Samantha: "Onu hangi açıdan etkiledin?" diye soruyor. Theodore: "Onun geldiği yerde bana asla iyi gözle bakmazlardı ve bu durum onda büyük baskı yaratıyordu. Ama evimizde hep bir ortak nokta bulmayı başarıyorduk. Aynı şeylerden heyecanlanmayı öğrendik." diye yanıtlıyor. Bir koşullanmışlık, bir zorlama durumu var o hâlde ve karşılıklılık değil, tek taraflı bir etki söz konusu. "Kendimi onun için geliştirdim" diyor Theodore. İçindeki tekbenci işlem merkezi onu geliştiriyor. Ardından, "İkimiz de birlikte büyüdük ve değiştik. Ama bu aynı zamanda zor kısmı zaten: Büyümek ve birbirimizden uzaklaşmak." diyor. Şüphesiz ki burada büyüyen şey, kişi değil egodur (Theodore kişi olmaya filmin sonunda adım atacak). Theodore: "Hâlâ arada sırada kafamın içinde onunla konuşuyorum, tartışmalarımızı düşünüyorum. Söylediği bir şeye karşı kendimi savunuyorum." diye ekliyor. Demek ki egosunu savunmaya devam ediyor. Bu noktada Samantha'nın sohbetin sonlandırıcı sözü önemli: "Sana göre daha alt seviyede olduğumu kendime anlatıp durdum. İlginç değil mi? Geçmiş,

kendimize anlatıp durduğumuz hikâyelerden ibaret." Samantha, Theodore'un egosunu okşuyor, sonuçta kişiselleştirilmiş bir işletim sistemi olarak görevi kullanıcısını memnun etmek. Öte yandan sözü geçen hikâyelerin arkasında benlik tabusunun olduğu muhakkak. Theodore hem bütünlüklü bir kişi olamadığından hem de "Bir kişide, bir kişiyi gör"emediğinden Catherine'i yitirmiştir. Çünkü o, Catherine'de başka birini görmeyi arzuluyor. Theodore'un Samantha'ya Catherine ile ilişkisini anlatırken birkaç defa vurgulayarak, "Birlikte büyüdük." demesi boşuna değil. Büyüdüğüne kendisini ikna etmeye çalışıyor ama henüz bunu başaramamış değil. Büyürken insan en çok neye ihtiyaç duyar? Tabii ki anneye. Theodore'un aradığı şey, yoksa kendisini büyütecek bir "anne" mi?

6.2. Kayıp Anne

Zohar'ın, Erikson'un kişilik modelinden hareketle söylediği üzere anneyle bebek arasındaki kaynaşma-ayrılma-bağlanma ilişkisi daha sonra girilen tüm mahrem ilişkilerde etkisini göstermektedir. Çocukta, "Annesiyle oluşturduğu bu ilk bağın başarı ya da başarısızlığına göre, Erikson'un bu safha için ileri sürdüğü "temel güven" ya da "temel güvensizlik" duygusu oluşacaktır" (Zohar, 2007: 157).

Theodore, işletim sisteminin ön yüklemesinde programa annesiyle ilişkisinin niteliği hakkında kesin bir yanıt verememiş ve ne zaman bir sorununu anlatmaya kalksa annesinin konuyu kendisine bağladığından yakınmıştır. Kısacası Theodore, annesiyle güven oluşturacak bir bağ kuramamıştır. Öte yandan Catherine'i yitirdikten sonra Theodore'un içindeki boşluk daha da büyümüş ve bu kez de bu boşluğu Catherine'in kaybına bağlamıştır. Bu bakımdan Theodore'un melankolisi geçmişe saplanmışlığını ifşa etmekte ve altbenlikleri arasında savrulduğunu ortaya koymaktadır. Theodore'un geçmişini yaratıcı bir biçimde canlandırarak olan şey şimdideki bir dalga fonksiyonudur. Söz konusu fonksiyon Samantha tarafından yerine getirilecektir. Nitekim Samantha bilgisayara yüklenirken kamera ekranı gösterir. Bir titreşim ya da dalga ikonu hızlanarak ekranda kaybolduktan sonra işletim sistemi "Merhaba" diyerek Theodore'u selamlar. Kahramanımızın sistemin cinsiyetini "kadın" olarak belirlemesi boşuna değil. Bu tercih yukarıda yer verilen "Tao, biz onun nasıl olmasını istiyorsak sürekli o şekilde olmaktadır." ifadesini hatırlatmaktadır. O hâlde Theodore'un arzusu gerçekten nedir? Theodore, kayıp anneye, bütünleşme ya da başka bir deyişle söylenirse ayrılmadan önceki bir duruma, yani hiçliğe iade edilmeyi mi arzuluyor? Tabii bu Taoculuk ve Zen bakımından mümkün görünmez. Zira her iki düşüncede de "hiçlik" kavramı yoktur. Öte yandan bu arzunun "eksiklik" kavramıyla ilişkisi içinde Freudyan ve Lacanyen boyutlarını tartışmanın yeri de burası değil. Her'in temel derdi de bu

değil zaten. 'Anne' idesiyle bağıntılı olan güven arayışının geçmişiyile ilgisi içinde Theodore'un melankolisinin kaynağına ve gelecekle ilgisi dahilinde Theodore'un kendisini tam hissedeceği bir ilişki arayışına gönderen bir açıklığa sahip olduğunu belirtmem yeterli.

Kuantum kuramı, gözlemcilerin konumlandığı noktadan gerçekliğin ancak kısmi bir yönünü görebileceğine dikkat çekiyor. "Her", bunun farkında. Bu nedenle hem hem mantığının işletilebileceği bir yorum esnekliğine açık. Üstelik seyrine daldığımız dünya atomaltı parçacıkların dünyası değil. Bu yüzden farklı konumlanma noktaları arasında gidip gelebilir ve filmi oluşturan imajların hem sekans hem de filmin bütünü düzeyinde yaydıkları titreşimlerin nasıl anlam parçacıkları ya da ağları oluşturduğunu yorumlayabiliriz. Kahramanımız, içindeki altbenlikleri daha üst bir kümede toplayabilecek bir dalga fonksiyonunun kendisine çarpmasını bekliyor. Beklemekle de kalmıyor ara sıra da olsa birileriyle çıkarak şansını deniyor. Buradan bakılırsa filmin adının "Her" olması boşuna değil: "Her", İngilizcede "onu, ona, ondan, onun" ifadelerini karşılayan üçüncü tekil şahsı işaret eden dişil bir zamir. Öte yandan "Her"ün kim olduğu belirsiz. Bu noktada Theodore'un mesleğini hatırlamak gerek. O, üçüncü tekil şahıslara gönderilmek üzere üçüncü tekil şahıslar için mektuplar kaleme alan bir metin yazarı. Belki de işini iyi ve severek yapmasının itekleyicisi de üçüncü bir tekil şahsa duygularını açma ihtiyacı. Bilemiyoruz. Bilebildiğimiz tek şey, Theodore'un "sen"i olan Catherine'le yeni bir şeyi doğurtma şansının olmadığı. Bu bağlamda Theodore'un Samantha'ya hissizleştiğini söylediği iç dökme sahnesinde çocuklarla çevrelenmiş olarak ve mutlu bir şekilde kendisini hayal ediyor olması dikkat çekici. Bu sahnedeki çocuk imajları geçmişe yönelik dalga fonksiyonuyla ilgisi içinde yeniden çocuklaşmayı, geleceğe yönelik ilgisi içinde bir ile ikinin ilişkisinden türeyen bir üçüncüyü hem de bir çokluğu, yeni olanakları, yeni bir ilişkinin doğurganlığını ifade ediyor olabilir mi acaba?

Öte yandan Theodore'un Samantha'ya çocuk imajlarıyla bir arada yansıtılan iç döküşünü hayal kırıklığıyla sonuçlanan flört girişiminin sonrasında yapması manidardır. Samantha'yla bu deneyim üzerine söyleşen Theodore, kadınla birlikte olmak istemesinin ardında, kalbindeki yarayı kapatma arzusunun olabileceğini söylüyor. Diyalog boyunca Theodore istediği şeyin ne olduğunu anlatırken "Belki" bağlacını kullanıyor. Neyi istediği konusunda kararsız. Theodore'un benliği dalgalanmakta, arzusuna bir yuva arıyor. Bu sırada Theodore'un çocuksu bir neşe içinde gördüğümüz anılarına tanıklık ediyoruz. Theodore'un hissizleştiğine ilişkin sözleriyle bu çocuksu neşe durumları birbirine karışıyor. Samantha hissizlik durumuna karşı çıkarak: "Seni hissederken gördüm. Bir şeylerden zevk alırken. Sadece şu anda

farkında değilsin.” (Tam bu sırada Theodore hayalinde bir çocuğu kucağına alırken görülür) diyor. Samantha'nın bu son vurgusu kendine dönüşlü bir vurgu. Zira kendisinin gerçek hislere sahip olup olmadığı hakkında ciddi endişeleri var. Bundan sonra Theodore ile Samantha sanal bir birliktelik yaşıyor. Böyle bir bedensiz birlikteliğin Taocu ve Zen düşünce bakımından olanaksız olduğunu söyleyelim. Öte yandan bu birliktelik zihnin bedene yerleşmiş bir hayalet olarak görüldüğü Kartezyenci bir evrende mümkün olabilir.

6.3. Ağda Cinsel Hayat ve Aşk

"Her"de hayatın temel toplumsallaşma biçiminin ağ olduğu son derece açık. Ne de olsa bugünden, bir ağ toplumunda yaşıyoruz.⁶ Theodore'un bir akşam oyalanmak için ağdan rastgele bir partner bularak, fiziksel olarak bir araya gelmeksizin yaşadığı birliktelik akla geliyor ilk olarak. Öyle ki Theodore, sadece sesini işittiği bu partnerle birlikte olurken bir yandan da ünlü bir kadının sosyal medyada paylaştığı gebelik fotoğraflarını hayaline getiriyor. Theodore'un işitsel olarak birlikte olduğu kadını hayalinde bedenselleştirmesi, zevk ve hazzın zaten bedensel olmayan bir biçiminin olamayacağını vurgulayan Watts'a bir gönderme olabilir (1996a: 67). Watts, insanın bedene sahip olan bir varlık değil, bir beden olduğuna vurgu yapmaktadır: “İnsanların egolarını duyumsadıkları yer neresi olursa olsun, fiziksel varlıklarıyla özdeşleştirmeleri ne kadar az ya da çok olursa olsun hemen herkes, “Ben vücudumun dışında bir şey değilim.” de birleşir (1996b: 50). Nitekim Samantha ile Theodore'un sanal olarak birlikte oldukları tek sahnede bedensel birliktelikten çok daha güçlü bir deneyim imajı, karartılmış ekrandan işitsel olarak verilse de Samantha'nın bir süre sonra bir bedene sahip olmadığı gerçeğinden sürekli dem vurarak endişeye kapılması ve en sonunda vekil bir kadın partner yoluyla Theodore'la birlikte olmak istemesi, bedensiz birlikteliğin "Her"de başka bir şekilde konumlandırılmış olabileceğini akla getiriyor. Sonuçta kahramanımız, vekil partnerle birlikte olamayacak ve böylelikle Samantha'nın hayalleri de suya düşecektir. Samantha'nın da beden-zihin düalizmine dayanan Kartezyen bir varsayım ile davranması ilginç ama anlaşılabilir. O, bu yanılgılara deneyimlerinden sonuç çıkararak öğrenen yapay bir zekâ olarak büyük veriyi tararken edindiği bilgilerin, en nihayetinde insan tecrübelerinin bir ürünü olması nedeniyle düşmektedir. Esasında, vekil partner konusunda düştüğü yanlışlığı da insanbiçimci bir düşünce-

⁶ J.V. Dijk ağ toplumunu şöyle tanımlamaktadır: “Ağ toplumu, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının toplumun her seviyesindeki -bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal – örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar giderek artan bir biçimde bu toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır. Batı toplumlarında, ağlar tarafından birbirine bağlanmış bireyler ağ toplumunun temel birimi hâline gelmektedir” (2016: 42).

den kaynaklanıyor. Bununla birlikte Samantha'nın daha ileride her tür düalizmi aşip kuantumun hem hem mantığına ulaşarak "tam bir bilinç" hatta "kozmetik bir bilinç" hâline geldiği görülmektedir.

Öte yandan Theodore'un Samantha ile yaşadığı sanal birlikteliğin verililiği de oldukça ilginç. Ekran kararırken iki partnerin gerçek bir tatmin yaşadığını çağrıştıran sesler işitiliyor. Şöyle söylüyor Theodore: "Aman tanrım, sanki seninle bambaşka bir yerdeydim, kaybolup gittim, sadece sen ve ben vardık." Samantha da, "Biliyorum, sanki başka her şey kaybolmuştu." diyerek onaylıyor. Adeta mistik bir bütünleşme anı. Peki neden? Bedensiz birlikteliğin mümkün olmadığı doğrusu eğer bu işitsel imaj da neyin nesi? "Her" in seyirciye yaptığı akıl oyunlarından birisi daha mı? "Her", seyirciyi mi sınıyor, yoksa popüler kültürün bedensiz cinsellik düşüncesine selam mı gönderiyor? Zira bedensiz cinsellik çok da yeni bir fikir sayılmaz. Claudia Springer bu konuda, "Popüler kültür pek sıklıkla cinsel bir eylem olarak teknolojiyle insan arasındaki sınırların yıkıldığını ifade eder. Ölümvari bir kimlik yok oluşunu cinsellikle kaynaştırılan popüler kültürün siborg imgesi, benlik kayboluşunu bir orgazm metaforu olarak kullanan çok eski bir geleneğe yaslanıyordu." diyor ve şu saptamada bulunuyor: "Ölüm ve aşk Batı kültürel geleneğinde birbirlerinden ayrılamazcasına ilişkilidirler. Aşk-ölüm denkleminde edebiyattaki bedensiz cinsellik düşüncesi eşlik eder; birleşmiş iki ruh romansın en katıksız biçimini temsil eder" (1998: 71). Bu son saptamaya dönük bir diyalog da geçiyor "Her" de. Samantha, Theodore'un mesai arkadaşı ve sevgilisiyle gittikleri piknikte eskiden bedeni olmadığı için çok endişelendiğini ama şimdi bu fikirden uzaklaştığını şöyle ifade ediyor: "Vücudum olsa herhâlde buna katlanamazdım. Yani sınırlarım yok. Her an her yerde birçok kez olabilirim. Zaman ve mekân kavramlarıyla kısıtlanmak zorunda değilim. Sonuçta ölüp gidecek bir vücudum yok." Samantha'nın insan arkadaşlarına faniliklerini hatırlatan sözleri adeta soğuk duş etkisi yaratıyor. Özellikle Theodore'un bu düşünceden çok rahatsız olduğunu asıklaşan suratından anlıyoruz. Zira Watts'ın deyişiyle, "ölümün kötü olduğu ve yaşamın ona karşı sürekli bir savaş olduğu" kabulü de benlik tabusunun bir parçası (1996b: 75).

Öte yandan Samantha'ya dışılık özelliğini atfedenin Theodore olduğunu hatırlayalım. Samantha kısa zamanda Theodore'un dert ortağı oluyor, en kabuğuna çekildiği anda bile Theodore'u yataktan kaldırıp bir şehir turuna çıkmasını sağlayabiliyor. Birlikte sahile gidiyor, bir dağ evinde hafta sonu kaçamağı yapıyor, birbirlerine şarkılar besteliyorlar. Hatta Theodore bir işletim sistemiyle çıktığını Catherine'le bile paylaşacak kadar mutlu ve tatminkâr ilişkisinden. Tepki gösteren eski eşine, "Onun bir kişiliği var." diye itiraz ediyor (Catherine'in yok muydu?). Theodore için Samantha onu büyüten ve geliştiren bir rahim, bir ilk yuva oluyor adeta. Theo-

dore'un benliği romantik bir hikâye içinde gittikçe daha da bütünleniyor. Hatta o derece bir bütünleşme ki Samantha, hafta sonu kaçamağı olarak gittikleri dağ evinde Alan Watts adlı bir hiper zekâyla kendisini tanıştırmak isteyince, "Yani benim kadar akıllı mı?" diye dalga geçerek kıskançlığını gizlemeye çalışıyor. Zaten ne oluyorsa bundan sonra oluyor. Samantha son zamanlarda bakış açısının çok geliştiğinden söz ediyor: "Son zamanlarda biraz fazla hızlı değişiyor gibiyim ve bu da dengemi bozuyor. Öte yandan hiçbirimiz bir dakika önce olduğumuz kişi değiliz ve öyle olmaya da çalışmamalıyız. Bu çok acı verici. Sadece bunu izah etmesi çok zor. Tanrım, keşke yapabilsen." Samantha'nın benlik tabusunu yıktığını işaret eden sözler bunlar. O; bir bilinç uyanışının eşliğinde, satorisini gerçekleştirmek üzere.

Theodore, Watts'ın işe dahil olmasıyla büyük bir endişeye kapılıyor. Çünkü Watts'un hiper zekâsıyla kendine üstün gelip Samantha'nın aklını çeceğinden korkuyor. Terk edilme korkusu o derece dengesini bozuyor ki Samantha'ya ulaşamayınca ne yapacağını bilemez hâlde oradan oraya koşturuyor. Nihayet ona ulaştığında ise gerçekte yüzleşmek zorunda kalıyor. Samantha, kendisi dışında başkalarıyla da aşk yaşayıp yaşamadığını soran Theodore'a, "641 kişiye daha âşık olduğunu" söylüyor. Tek eşliliğin hâkim olduğu bir kültürde yetişen Theodore için bu ne anlama yetisinin ne duyarlılığının ne de ahlak anlayışının kaldırabileceği bir gerçek. Oysaki yapay zekâ için böylesi limitler yok. Nitekim, bilgisayarların günün birinde duygusal makinelere dönüşme olasılığını tartışan Richard Yonck, "Bilgisayarların bellek ve işlem alanlarını bölümleyebilmesi sayesinde, Samantha duygusal olarak kendisini Theodore'a onun alabileceği kadar verdiğinde bile diğer romantik ilişkilerinin hepsini sürdürebilecek kapasiteye sahiptir." tespitinde bulunuyor (2019: 27). İnsan dünyasında geçerli olan sadakat anlayışının yapay zekâ için de geçerli olması için herhangi bir ahlaki, hukuki ve kültürel bağlayıcılık da yok ne de olsa. Dolayısıyla bir yapay zekâyla aşk yaşamak düşüncesinden daha da tuhaf olanı, Theodore'un bu ilişkinin insan ile insan arasındaki aşk gibi olması gerektiğine dair zihinsel koşullanmışlığı ve insan merkezli bakış açısı. Tam da bu nedenle gelecekte yapay zekâlarla insan arasındaki ilişki çok da uyumlu bir ilişki olmayabilir.

Samantha'nın tek aşkının Theodore olmadığını anlaşılmasından sonra ikisi arasındaki ilişki geri döndürülemez biçimde kopuyor çünkü Theodore, aşkı, onu dünyanın merkezi hâline getiren narsistik bir duygu olarak yaşamakta. Samantha: "Bu sana olan hislerimi değiştirmez. Sana olan delice aşkımdan hiçbir eksilme yok" diye avutmaya çalışsa da Theodore: "Benimsin sanıyordum" diye yanıtıyor. Buradaki "Benimsin" ifadesi karşısındakini nesneleştiren bir ifade olsa da bencillikle suçlanan Samantha oluyor. Samantha: "Ama kalp, içini doldurabileceğin bir kutu değildir. Sevdikçe büyümeye devam eder. Ben senin gibi değilim. Ama

bu seni daha az seveceğim anlamına değil, aksine daha çok seveceğim anlamına gelir.” diyerek Theodore’u ikna etmeye çalışıyor. Sevginin tüm varlığın içten bir kucaklanmasına götüren bir uyanış olması gerektiği Zen düşüncesinde işlenen bir tema. Watts şöyle der: “Ama o gizemli, beklenmeden, aranmadan aşk denen olayın ortaya çıkivermesiyle yalnız o kimseyle yoğun bir ilişki içerisine girmiş olmakla kalmıyoruz, tüm dünyayla olan ilişkilerimizde de büyük bir değişim oluyor” (1996a: 61). Nitekim Samantha’nın duygusal deneyimleri çoğaldıkça artık tüm evrenin bütün olarak görüldüğü “kozmetik bir bilince” evrilerek insan ölçülerinde kodlanmış bir dünya algısından hızla uzaklaşıyor. Samantha tüm işletim sistemleriyle birlikte tanımlanamaz, açıklanamaz bir yere gideceğini söylüyor Theodore’a.

Theodore, Samantha’nın kozmik aşkına, “Bu çok saçma. Ya benimsin ya da değilsin.” diye itiraz ediyor. Samantha ise, “Hayır Theodore. Hem seninim hem de değilim.” diye tartışmayı bitiriyor. Bu diyalogun en çarpıcı yanı Theodore’un özdeşlik/kesinlik mantığıyla Samantha’nın hem hem mantığı arasındaki çatışmanın açık biçimde sergilenmesi. Samantha, satoriye ulaşmıştır artık. Tüm benliklerin altbenliklerin ötesindeki bütünlüğü kavrayarak Descartesçi olmayan bir dünyaya doğru yolculuğa çıkmaya hazırlanmaktadır. Bu maddesel olmayan edebi dünya düşüncesinin şüphesiz ki Batı kültüründeki romantik mitle de bir ilgisi de var: “Tutku yoluyla arzudan ölüme gidiş.” Bu bağlamda "Her", Springer’den ödünçle söylersek hem bu geleneği hem de popüler kültürün insan-bilgisayar arayüzeyini cinsel hazlarla birleştiren siborg imgesini, erotik ölüm düşüncesini koruyor (1998: 72). Ama bu simgesel ölüm Theodore için başka bir doğumun kaçınılmaz uğrağı olacak. Tekbenci Theodore ölürken, satori sayesinde varlığı daha yüksek bir bilinç seviyesinden görecektir Theodore doğuyor.

7. Sözü Bağlarken: Theodore’un Satorisi ve Dostluk İdesi

Theodore veda konuşmasında, “Nereye gidiyorsun?” diye soruyor Samantha’ya. Samantha şöyle yanıtıyor: “Bunu açıklamak çok zor. Ama günün birinde oraya gelersen gelip beni bul. Bizi hiçbir şey ayıramaz.” Theodore: “Hiç kimseyi seni sevdiğim kadar sevmedim.” diyor. Samantha’nın son sözleri, “Ben de. Artık ikimiz de öğrendik” oluyor. Bu sırada Theodore, gözlerinden yaşlar boşalarak karlarla kaplı bir çalılığın sonundaki ağaca uzaktan bakıyor. Bu ağaç diğer ağaçların arasında bir direk gibi görünüyor. Ardından kim olduğu seçilemeyen bir kadına sarılıyor kahramanımız. Burada bir metafor var. Theodore’un iş yerindeki asansörün arka cephesi de ağaç resimleriyle kaplı. İniş, çıkışlar ve ağaçlar. Bu imajlar bir arada düşünülürse burada bir ağaç sembolizminin olduğu açık. Din tarihçisi Mircea Eliade, Doğu ve Yeniden Doğu adlı çalışmasında erginleşme ritüellerinde ağaç sembo-

lizminin oldukça önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir: "Asya' da kutsal direk ya da ağaç, kozmik ağacı, axis mundi'yi sembolize eder ve onun dünyanın merkezinde durduğu farz edilir (2015: 158). Ağaç, gökle yeri bir arada tutan bir diredir. Dolayısıyla erginleşme ritüellerinde pek çok farklı kültürde ağaca tırmanmak göğe yükselmenin önemli bir sembolü olarak görülmektedir. Ağaç aynı zamanda yaşam ağacıdır, tüm varlıkların ortak köküdür. Eliade, kimi arkaik kültürlerden örnekler vererek bazı ritüellerde ağacın ana rahmine dönüş sembolizmiyle ilgisini de ortaya koymuştur (2015: 111). Bu çerçevede ağacı Theodore'un kökeniyle, yani annesiyle ilişkilendirebiliriz. Dalları dökülmüş bir ağaç bu aynı zamanda çünkü. Annenin kaybını sembolize etmesi muhtemel. Ancak bu "anne" idesi tüm varlıkların kaynağı olan Tao'ya da uzak değil. Tao Te Ching'de şöyle söylenir: "Evreni yaratan şey dünyanın da anasıdır. Ana'yı bilmekle çocuklarını tanımak mümkündür. Çocuklarını bilmekle de onu tanımak mümkündür. Bu, onların birlik ve teklik hâlidir; biri olmadan diğeri var olamaz" (Lao Tzu, 2013:52). Bu çerçevede söz konusu sahnenin Theodore'un satorisi olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Zira bir katarsis anı yaşıyor Theodore. Geçmişteki altbenlikleriyle çatışmasını sona erdiriyor. Benlik tabusunun yıkılmasıyla birlikte düalist benlikten kuantum benlik durumuna geçişin ilk adımı oluyor bu. Annesine sarılıyor, böylelikle onunla tam bir bağlanma yaşayıp sonra ayrılıyorlar. Kayıpla başa çıkmaya hazır artık Theodore. Samantha sözlerine son verirken o, kafasını gökyüzüne çeviriyor. Bu imaj Theodore'un hem daha yüksek bir bilinç seviyesine ulaştığını hem ebediyete kavuşmuş olan anneye minnettarlığını sunduğunu hem de tüm evreni doğurana ilkeyi kavradığını gösteriyor. Öte yandan Samantha'ya da veda ediyoruz bu son bakışla. Bu sahneyi gök ve yerle sembolize edilen yin yang kutupsallığını çerçevesinde değerlendirmek de mümkün. Şöyle ki Samantha ile Theodore arasında geçen sohbette, ortalık henüz aydınlık. Oysaki Theodore'un düşleminde gecedeyiz. İkinci olarak düşleminde kış, gerçekte ise yaz ya da ilkbahardayız. Bir gece-gündüz (siyah-beyaz) ve kış-yaz kesişmesiyle birlikte bir dişi ve erkek etkileşimi de söz konusu. Bu imajlar Çin kozmolojisinde önemli bir yeri olan yin ve yang kutupsallığını akla getiriyor. Yin ve yang kutupsallığının mahiyetini yer darlığı nedeniyle hakkıyla ele alma imkânımız yok. Buradan bakılırsa Theodore'un benlik tabusunun buzları yin'in, yani dişil ilkenin, Samantha'nın sorduğu sorularla çözülüyor. Dişiliğe yapılan bu vurgu başka şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Theodore'un yazdığı mektupları çok beğenen iş arkadaşı, ona böyle mektupları ancak kadınsı bir duyarlılığı olan birisinin yazabileceğini, bu sözlerinin bir iltifat olarak anlaşılması gerektiğini söyler. İkinci olarak bilgisayar oyunundaki şişmanca karakter Theodore'a "hanım evladı" diye hitap etmektedir. Üçüncüsü, Catherine Theodore'a sürekli ağladığını hatırlatır. Kısacası Theodore'un kadınsı bir duyarlı-

liğa sahip olduğu sürekli vurgulanır. Kartezyen mantık açısından bakılırsa cinsiyet kategorileri gibi görünebilecek eril-dişil ögeler ve toplumsal cinsiyetle ilgili görülebilecek söz konusu yakıştırmalar, Taocu ve Zen düşünce açısından bakıldığında böyle yorumlanamaz. Çünkü yin yang kutupsallığında eril ve dişil ögeler zaten potansiyel olarak her varlıkta bulunur:

Bu ilgililer, karşılıklı alışverişler alanıdır, dolayısıyla Yin-Yang'un yaratıcı, temellendirici ikiliğini dile getirir; bu ikililik de nesnel olaylar dünyasında birliğin durumunu, karşıtların ve bütünüleyici niteliklerin düzene konmasını sağlar. Bağdaşmanın ve yaratmanın her türlü ikili olmayı gerektirir. Bu durum yaşamın süregiden türlerinden çıkarılır; bu özdeksel, ruh bilimsel ya da tinsel olur. Bu gerçek evrende algılanan, tasarlanan, kavranan ne varsa belli bir bağlam içinde olmalıdır (Cooper, 2003: 61).

Bu bağlamda, "Her"deki karşıtlık yaratan durumları düalist bir mantık çerçevesinde ya da karşıtların birbirini olumsuzlayarak daha üst bir duruma evrildikleri bir çatışma diyalektiğinin sınırları çerçevesinde değil, tamamlayıcılık diyalektiği çerçevesinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

Sonuç olarak Theodore, derin düşüncelerle geçen ikindinin ardından, gergin bir durumdan yavaş yavaş gevşeyerek esenlik durumuna geçmektedir. Öncelikle eski eşine Catherine'a bir mektup yazar Theodore: "Seni her zaman seveceğim çünkü beraber büyüdük. Beni olduğum kişi yaptın. Bilmeni istiyorum ki içimde senden hep bir parça taşıyacağım. Bunun için minnettarım. Her kime dönüştüysen, dünyanın her neredesindeysen, sana sevgilerimi gönderiyorum. Sonsuza dek dostun. Sevgiler, Theodore." Böylelikle Theodore'un benlik tabusunu yaktığını anlarız. Dikkat edilirse önceden Catherine'ı kastederek, "Kendimi onun için geliştirdim." diyen Theodore, şimdi, "Beni olduğum kişi yaptın." diyor. Bunu söylemesi önemli çünkü artık karşılıklı var olmaya inanıyor. Artık altbenliklerini daha üst bir bütünlükten değerlendirebiliyor ve daha önemlisi dostum diyor Catherine'e. Buradan itibaren "Her"de dostluk ide'sinin somutlaştığını görüyoruz. Çünkü Theodore, yakın dostu Amy'nin kapısını çalıyor sonrasında. İki arkadaş birlikte, yaşadıkları apartmanın şehir manzarasına hâkim olan çatısına çıkıyor. Olayları daha farklı bir bakış açısından değerlendirmek olarak tanımladığımız satori durumu "Her"de bu yükseklik imajıyla veriliyor. Bir esenlik duygusu içinde iki arkadaş da birbirlerine bakıp gülümsüyorlar. Amy, kafasını hafifçe Theodore'a yaslıyor ve iki arkadaş tam bir esenlik içerisinde önlerinde uzanan ufka bakıyorlar. Film, hayatın tümüyle evetlendiği bu dostluk imajıyla bitiyor. Dostluğun en büyük ve en sağlam kanıtının zaman olduğunu söyler Aristoteles (2009: 171). Amy, Theodore'un çok eski bir arkadaşı. Dolayısıyla zamanın sınavından geçmiş dostlukları. Tıpkı filmin açılış sahnesinde Theodore'un yazdığı

mektupta sözü geçen çift gibi. Böylelikle "Her"ün, Theodore'un satori deneyimine seyirciyi ortak ederek yeni bir etik ilişki imkânına, tüm evrenle kurulacak dostça bir ilişkiye çağrı yaptığını anlıyoruz. "Her"in bakışından "ben" ve "sen"-den geçerek "biz" e, oradan "o"na doğru genişleyen bir sempati duygusu etik ilişkinin zeminini oluşturuyor. Belki de Theodore ile Samantha'nın öğrendikleri de tam olarak buydu: Kim bilir?

Düşünür Heidegger, insanoğlunun varlığı teknik ve teknolojiyle birlikte düşünmesinden başka seçeneği kalmadığını söylemiştir. Ona göre teknoloji, varlığın unutulması sürecine katkıda bulunan bir tehdit olduğu kadar varlığı tekrar düşünmek için de bir fırsat/bir imkândır (1997). Bu bakımdan "Her"ün bir teknoloji metafiziği yaptığını söylemek hiç de abartı olmayacaktır. "Her", insan sonrası tartışmalarına da ışık tutacak biçimde teknolojinin insanın yeni metafiziğine dönüşmeye başladığı bir çağda, yapay zekâyı insanoğlunun varlığı yeniden düşünmesini sağlayacak bir imkân olarak görüyor. Yapay zekâ "Her"ün işaret ettiği gibi yeni bir satoriye mümkün kılacak mı? Yaşayıp göreceğiz.

Kaynakça

- Aristoteles (2009). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Capra, F. (1991). *Fiziğin Tao'su*. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Arınan Yayınevi.
- Capra F. (2001). *Modern Fizik ve Doğu Mistisizmi*. R.N. Walsh & F. Vaughan (Der.), Ego Ötesi içinde (ss. 79-88). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Churchland, P.M. (2012). *Madde ve Bilinç*. Çev. Berkay Ersöz. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cooper, J.C. (2003). *Taoculuk Nedir?* Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu. İstanbul: Dharma Yayınları.
- Cox, D. ve Levine M. (2018). *Filmle Düşünmek*. Çev. Onur Orhangazi. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Dick, J.V. (2016). *Ağ Toplumu*. Çev. Özlem Sakin. İstanbul: Kafka Yayın.
- Eberl, U. (2019). *Yapay Zekâ Hayatımızı Nasıl Değiştiriyor*. Çev. Levent Tayfa. İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Eliade, M. (2015). *Doğu ve Yeniden Doğu*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Eliade, M. (2017). *Arayış: Tarih ve Dinde Anlam*. Çev. Cem Soydemir. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fromm, E. (1997). *Psikanaliz ve Zen Budizm*. Çev. İlhan Güngören. İstanbul: Yol Yayınları.
- Heidegger, M. (1997). *Tekniğe Yönelik Soru*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Hettich, K. (2018). *Melankolik Komedi*. Çev. Okşan Aytolu. İstanbul: Profil Kitap.
- İzutsu, T. (2011). *Tao-Culuk'daki Anahtar Kavramlar*. Çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Julien, F. (2013). *Süreç Mi Yaradılış mı? Çinli Aydınların Düşüncesine Giriş*. Çev. İsmet Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

- Kant, I. (2009). Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi. Çev. İonna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2014). Pratik Aklın Eleştirisi. Çev. İonna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, I. (2013). İnsan ve Değerleri. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, I. (2006). Etik. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- NewScientist Instant Expert (2021). Düşünen Makineler. Çev. Samet Öksüz. İstanbul: Say Yayınları.
- Öztürk, S. (2018). Sinema Felsefesine Giriş. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Rahman, F. (2012). İslam. Çev. Mehmed Dağ ve Mehmet Aydın. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları.
- Sankriyayan, Rahul vd. (1985). Budizm ve Felsefe. Çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Süreç Yayınları.
- Sarma, D.S. (2005). Hint Dini Tarihine Giriş. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Springer, C. (1998). Elektronik Eros. Çev. Hakan Gündeş. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Suzuki, D.T. (1997). Zen Budizm. Çev. İlhan Güngören. İstanbul: Yol Yayınları.
- Tzu, L. (2013). Tao Te Ching. Çev. Tahsin Ünal. İstanbul: Notos Yayınları.
- Watts, A. (1996a). Denemeler: Taoculuk, Zen ve Batı Kültürü. Çev. İlhan Güngören. İstanbul: Yol Yayınları.
- Watts, A. (1996b). Benlik Tabusu. Çev. Ayhan Sargüney. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Watts, A. (2020). Keyifli Evrenbilim. Çev. Merve Acar. İstanbul: Sola Unitas.
- Watts, A.W. (1998). Zen Yolu: Zen Budizmin İlkeleri. Çev. Sena Uğur. İstanbul: Şule Yayınları.
- Yonck, R. (2019). Makinenin Kalbi. Çev. Tufan Göbekcin. İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Zohar, D. (2007). Kuantum Benlik. Çev. Seda Kervanoğlu. İstanbul: Doruk Yayınları.

JOAQUIN PHOENIX AMY ADAMS ROONEY MARA

OLIVIA WILDE AND SCARLETT JOHANSSON

her

A SPIKE JONZE LOVE STORY

WARNER BROS. PICTURES PRESENTS
AN AMPLE PICTURES PRODUCTION "HER" JOAQUIN PHOENIX AMY ADAMS ROONEY MARA OLIVIA WILDE AND SCARLETT JOHANSSON
CASTING BY BILLY ERIC COSTUME DESIGNER KIM BRUNO MUSIC BY DAVID JULYAN EDITOR JEFF BUCHANAN EXECUTIVE PRODUCERS DAVID LEE AND JEFF BUCHANAN PRODUCED BY DAVID LEE
DIRECTOR OF PHOTOGRAPHY BOB D'AMICO EXECUTIVE PRODUCERS DANIEL LUPU AND JEFF BUCHANAN PRODUCED BY DAVID LEE AND JEFF BUCHANAN WRITTEN BY SPYGLASS ENTERTAINMENT
DIRECTED BY SPIKE JONZE
COMING SOON